

3. Владимиров В.В. Урбоэкология: Курс лекций. - М.: Изд-во МНЭПУ, 1999. – 204 с.
4. Геоэкологическая характеристика городов Сибири // Отв. Редактор-составитель А.Н.Антипов.- Иркутск: Институт географии СО АН СССР, 1990.- 223 с.
5. Голубец М.А. Экологические и социальные особенности города, их теоретическое и прикладное значение // Экологизация. – Минск, 1984.
6. Давидович В.Г. Расселение в промышленных узлах. - М.: Госстройиздат, 1960. - 324 с.
7. Доценко А.І. Регіональні розселення: проблеми і перспективи. – К.: Наукова думка, 1994. – 195 с.
8. Курбатова А.С., Башкин В.Н., Савин Д.С. Методологические основы оценки критических нагрузок поллютантов на городские экосистемы. – М.: НИИПИ ЭГ. 2003. – 60 с.
9. Кучерявий В.П. Урбоєкологія: Підручник. — Л.: Світ, 2001. — 440 с.
10. Охорона навколишнього середовища: статистичні збірники. – Львів: Обласне управління статистики, 1999-2004 рр.
11. Проблемы урбоэкологии / Л.Г. Чесанов, А.Г. Шапарь, А.И. Кораблева; Под общ. ред. А.Г. Шапаря; Ин-т пробл. природопользования и экологии НАН Украины. — Д.: Поліграфіст, 2001. — 159 с.
12. Теоретичні та прикладні аспекти соціоекології. Матеріали І-ї Всеукр. конф. / За ред. Г.О.Бачинського. – Львів: ВНТЛ, 1996.
13. Экология города / Под ред: Курбатова А.С., Башкин В.Н., Касимов Н.С. – М.: Научный мир, 2004. – 620 с.

Summary:

MODERN PROBLEMS OF FUNCTIONING SOCIOECOLOGICAL SYSTEM IN SMALL TOWN IN WESTERN REGION OF UKRAINE (ON EXAMPLE OF BUSK TOWN).

Typical ecological problems of functioning small town have been generalized. Ecological conditions of Busk Town and ways of improving have been characterized.

УДК 911:337.7 (477)

Любов АЛЬТГАЙМ

ТИПОЛОГІЯ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ЛЮДНІСТЮ

В сучасних умовах реформування суспільних відносин в Україні, важливе значення має вдосконалення систем розселення різних рівнів, вони являтимуть собою основу для формування нових одиниць адміністративно-територіального поділу. У зв'язку з цим постає завдання вивчення систем розселення, їх класифікації та типізації.

Розібратися у великій історично сформованій мережі, що утворюють сільські поселення Хмельницької області, можна тільки за допомогою систематизації фактів і встановлення основних типів явищ в галузі розселення.

У процесі дослідження сучасного розселення певного регіону важливо з'ясувати походження й особливості функціонування сучасних поселень області, визначити зв'язки між ними. У цьому випадку важливо також визначити “вік” досліджуваного населеного пункту і ступень збереження історичних коренів у його розташуванні, плануванні і вигляді, у традиціях сільського будівництва, особливості його соціально-економічного розвитку. При цьому важливим є генезис поселення, база для його розвитку та ін.

Історична чи, вірніше, генетична типологія сільських поселень недостатньо ще розроблена в українській географічній науці. В історико-етнографічній літературі існує таке розуміння типів сільських поселень (для Східноєвропейської рівнини): цвинтар, село, починок (іноді виставка), село (сільце), слобода, хутір, становище, станиця, околиця (Бітов, 1953, стр. 36). Але, на сьогоднішній день, ця типізація не є достатньою і обґрунтованою. Так,

хуторами називалися і допоміжні житлово-виробничі пункти на далеких від села ділянках земель, у XVIII ст. відділення поміщицьких економік в період капіталізму, і ізолювані садиби селян-землевласників, що насаджувалися внаслідок столипінської реформи. Сьогодні село - найбільше збірне, широко розповсюджена видова назва, під якою розуміються різноманітні генетичні типи сільських поселень області, що виникали в різний час.

При виділенні основних ознак в генетичній типології потрібно акцентувати увагу на соціально-економічний тип села в період його виникнення (і вказівка цього періоду), тому що з цим, перш за все, пов'язані його історичні риси (якщо вони збереглися).

У порівнянні з типологією міст питання типології сільських поселень і їхніх територіальних груп (розселення в сільській місцевості) менше вивчені.

Результатом існування протягом багатьох десятиліть колективістських, загальнонародних форм власності на землю є ситуація, коли в державі відсутні точні дані про межі сільських рад, розміри їх територій значно відрізняють ся між собою. Найбільші територіальні диспропорції припадають на західні і центральні області країни, зокрема, і на Хмельницьку область. При визначенні спроможності регіональних центрів до виконання своїх функцій важливим є показник людності (табл. 2). Співвідношення між людністю регіонального центру та людністю другого в районі за величиною поселення, а також значні співвідношення між такими показниками відносно центрів між собою свідчать про диспропорцію розселення в сільській місцевості області, що певним чином впливає на функціонування адміністративно-територіальної системи. Як зазначив віце-прем'єр-міністр України Р.П. Безсмертний, існуючий "адміністративний поділ не враховує принципів економічної доцільності, що призводить до суттєвих соціально-економічних та територіальних диспропорцій". Він також відзначив, "що існуюча в Україні система організації влади на місцевому рівні не відповідає загальноприйнятим європейським принципам, закладеним в Європейській Хартії місцевого самоврядування, яка є частиною законодавства України (ратифікована Верховною Радою України у 1997 році). Невиконання положень Хартії, і як наслідок, взятих на себе зобов'язань, є суттєвою перешкодою на шляху реалізації курсу на інтеграцію до Європейського співтовариства, задекларованого Україною". Це вимагає вдосконалення територіальної організації розселення, створення територіальних громад, що об'єднуюватимуть низові системи розселення

Сучасна незалежна Українська держава перейняла систему адміністративно-територіального устрою, який склався в Україні в період панування радянської влади, побудований на тоталітарних засадах. Він характеризувався високим ступенем централізації влади по лінії: уряд – область – район – сільрада. Щоб створити умови для вирішення суспільних проблем із максимальним наближенням влади до громадян, втілення в життя принципу децентралізації, необхідним кроком до цього є проведення в державі адміністративно-територіальної реформи. Це забезпечить також отримання громадянами максимально можливої кількості якісних суспільних послуг у кожному населеному пункті.

В "Основних засадах адміністративно-територіальної реформи в Україні", віце-прем'єр-міністр України Р.П.Безсмертний зазначив, що "проект Закону України "Про територіальний устрій України" передбачає створення таких рівнів адміністративно-територіальних одиниць – громада-район-регіон. При цьому реформування територіального устрою має здійснюватися "знизу до гори", тобто перетворення відбуватимуться на рівні громад та районів, оскільки саме на цих рівнях має надаватися найбільша кількість послуг громадянам". А це передбачає вивчення різних типів розселень, їх функцій та людності.

Принципи типології сільських поселень були закладені ще у післявоєнний період у працях, що аналізували задачі і проблеми географії населення (Р.М.Кабо, Ю.Г.Саушкін, М.І.Ляліков, В.В.Покшишевський), пізніше у дослідженнях, присвячених методологічним питанням географії сільського розселення чи характеристиці розселення окремих районів (В.В.Покшишевський, С.О.Ковальов, К.П.Космачов, В.С.Валів, О.Р.Назаревський, Б.С.Хорев,

О.О.Мінц, Т.К.Дагаева і деякі інші).

У сучасний період досить швидко розвивався такий напрям географії населення, як географія населених пунктів. Так, географії сільських і міських поселень адміністративних областей більшості регіонів і України в цілому присвячена велика кількість статей у збірнику “Економічна та соціальна географія”. В них розкрито проблеми виникнення, формування, особливостей розміщення, класифікації і типології міських і сільських поселень, динаміки їх населення. Зокрема, ці питання висвітлюються у статтях М.В.Григоровича, Ю.І.Пітюренка, Б.І.Заставецького, С.С.Мохначука, О.В.Коржа, М.О.Ковтонюка, М.П.Крачила, Л.О.Ганечко, А.В.Степаненка, В.В.Загороднього, В.М.Косенка, Л.М.Денисюка, Є.Михайлюка, Д.В.Ткача, М.П.Якимової, М.Я.Яготіна та ін.

Спробуємо, з огляду на опрацьований теоретичний матеріал і статистичні дані, сучасні вимоги, а також досвід географічних досліджень сільського розселення, послідовно прослідкувати всю сукупність питань типології сільських населених пунктів Хмельницької області.

Поняття “населений пункт” (населене місце, поселення) має на увазі групу людей, жителів даного місця, конкретні матеріальні форми (будівлі, спорудження) і територію, яка тою чи іншою мірою завжди змінена людиною, на якій розташовані матеріальні елементи поселення.

У нашій статистиці ще до перепису 1939 р. також уживалося формальне визначення поселення як групи будівель, пов'язаних суцільною забудовою. Але застосування цього принципу, принаймні у відношенні до сільських поселень, в умовах різноманіття існуючих форм приводило до ряду невідповідностей: штучне дроблення багатьох поселень області при обліку, розбіжності між місцевим і спеціальним “обліковим” розумінням населених пунктів.

При підготовці до переписів населення 1939 і 1959 р. статистиками також не було знайдено єдиного визначення, що досить точно відбивало би особливості розселення в різних районах як області, так і країни загалом. Оскільки в переписах ставиться завдання обліку населення, а не характеристики самих населених пунктів, було вирішено вносити в списки також населені пункти Хмельниччини так, як вони звичайно розуміються місцевим населенням і як враховуються органами влади даної області.

Таким чином, списки сільських населених пунктів області складаються на місцях, у сільських адміністративних районах, при тому розумінні “окремого поселення”, що склалося на практиці в цьому районі. Це дозволяє повною мірою врахувати особливості розселення, місцеві традиції і потреби, що склалися, але визначає, звичайною, і незрівнянну індивідуальність даних по районах.

Сільські поселення Хмельницької області розрізняються між собою за багатьма ознаками. Чи можливо створення єдиної, універсальної типологічної схеми? Котра була б достатньої для різних наукових і практичних потреб, що досить різнобічно характеризує сільські поселення даної території.

Дуже привабливою є спроба побудови єдиної комплексної типології, але в цій сфері досягнуто мало успіхів, і це не випадково. Сільські населені пункти області і тим більше їх територіальне розміщення – досить складний і багатогранний об'єкт дослідження. Одночасно будь-яка типологічна схема може використовувати лише обмежену кількість ознак, що характеризують об'єкти типології. Тому можливі два шляхи: або створити “однобоку” типологію з переважанням тієї чи іншої групи ознак, або вибрати по одній ознаці з різних груп.

На нашу думку, перший шлях – найбільш правильний. Але з нього випливає, що єдиною, “універсальною” типологічною схемою при характеристиці поселень не обійтися. Безсумнівно те, що найбільш актуальним завданням є виявлення системи функціональних типів сільських населених пунктів, з висуванням на перше місце основних ознак, що зв'язують розселення з визначеними соціально-економічними і техніко-економічними

умовами. Це – типологічна схема, основна за своїм теоретичним і практичним значенням. Але при її використанні не можна обійтися без врахування інших, також досить істотних для географічної характеристики рис поселень області.

Отже, потрібно думати не про універсальну, на усі випадки життя, типологію поселень, а про декілька напрямків, що доповнюють один одного. Було б неправильним, також, протиставлення їх один одному, тому що кожен вид типології має свої завдання, цільове призначення і можливості.

Групування поселень за їхньою величиною (людністю) можна розглядати як найпростіший вид типології, що використовує лише один показник, хоча і дуже істотний для характеристики населених пунктів.

Кількість наявного сільського населення Хмельницької області починаючи із 1979 року постійно зменшувалася. Якщо у 1979 році вона становила 998534 особи, то вже у 1989 році ця цифра дорівнювала 804138 осіб, а в 2001 – 701220 осіб. Тобто, іншими словами кількість населення у 2001 році становила 87,2% у відношенні до 1989 року, або 70,2% у відношенні до 1979 року.

Як правило, на всій території Хмельницької області густота сільського населення нижча від міського, середній її показник в області (34 особи на 1 км²) у два рази нижчий від показника щільності населення в області загалом (69 осіб на 1 км²) (табл.1). Вищою є щільність населення південних районів області (Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький), центральних (Хмельницький, Красилівський) районах, менша – у східних (Старокостянтинівський, Летичівський) районах, ще меншою вона є у північних районах (Славутський, Полонський).

Таблиця 1.

Територія, щільність населення, сільський адміністративно-територіальний поділ Хмельницької області станом на 5.12.2001 р.

Адміністративні райони	Територія, тис. км ²	Щільність всього населення, осіб на 1 км ²	Щільність сільського населення, осіб на 1 км ²	Кількість сільських адміністративно-територіальних одиниць	
				Сільські ради	Сільські населені пункти
Всього по області	20,63	69	34	566	1416
Білогірський	0,78	41	31	23	72
Вінковецький	0,65	48	37	17	35
Волочиський	1,10	55	34	38	86
Городоцький	1,11	53	35	29	72
Деражнянський	0,91	42	25	27	59
Дунаєвецький	1,18	62	44	43	83
Ізяславський	1,25	43	29	29	91
Кам'янець-Подільський	1,54	49	47	42	121
Красилівський	1,18	52	32	35	93
Летичівський	0,95	36	23	19	56
Новоушицький	0,85	43	37	21	58
Полонський	0,87	59	23	17	45
Славутський	1,16	32	32	36	79
Старокостянтинівський	1,21	31	31	30	97
Старосинявський	0,66	37	29	16	44
Теофіпольський	0,72	46	32	22	53
Хмельницький	1,23	45	44	38	77
Чемеровецький	0,93	55	47	33	68
Шепетівський	1,16	35	32	22	68
Ярмолинецький	0,90	44	35	29	59

Станом на 5.12.2001 року на території Хмельницької області нараховувалось 1416 сільських населених пунктів (табл. 2). Їх можна віднести за людністю до таких основних груп за людністю: до 10 осіб (10 поселень); 11 – 50 осіб (60 населених пунктів); 51 – 100 особи (80 сіл); 101 – 500 осіб (727 села); 501 – 1000 особи (396 сіл); 1001 – 3000 особи (137 населених пунктів).

Таблиця 2.

Групування сіл Хмельницької області за чисельністю постійного населення станом на 5.12.2001 р.

Адміністративні райони	Всього сільських населених пунктів	З них з числом жителів (осіб)						Середня людність поселень, осіб
		до 10	11 - 50	51 - 100	101 - 500	501 - 1000	1001 - 3000	
Всього по області	1416	10	60	80	727	396	137	497
Білогірський	72	-	4	2	52	14	-	333
Віньковецький	35	-	1	2	9	15	8	690
Волочиський	86	2	6	4	46	21	6	433
Городоцький	72	-	3	7	29	26	7	536
Деражнянський	59	1	5	5	27	19	2	395
Дунаєвецький	83	1	1	4	31	30	15	627
Ізяславський	91	2	5	11	49	18	5	398
Кам'янець-Подільський	121	-	7	7	50	40	16	603
Красилівський	93	-	6	4	55	23	5	411
Летичівський	56	1	5	7	27	12	4	389
Новоушицький	58	-	1	4	28	18	7	550
Полонський	45	-	1	2	30	10	1	452
Славутський	79	-	2	3	43	26	5	477
Старокостянтинівський	97	-	7	5	59	19	7	386
Старосинявський	44	-	2	-	25	14	3	432
Теофіпольський	53	2	1	-	34	13	3	436
Хмельницький	77	-	-	1	39	22	15	697
Чемеровецький	68	-	2	3	26	22	15	651
Шепетівський	68	1	-	5	40	14	7	542
Ярмолинецький	59	-	1	4	28	20	6	515

У групі сільських населених пунктів із кількістю 3001 – 5000 осіб за даними останнього перепису нараховується 4 поселення: у Дунаєвецькому районі – с. Маків (3250 осіб), в Ізяславському районі – с. Плужне (3297 осіб), у Кам'янець-Подільському районі – с. Довжок (4263 особи), у Полонському районі – с. Новоселиця (3347 осіб).

У групі сіл із кількістю населення понад 5000 осіб на території Хмельницької області нараховується лише один населений пункт у Шепетівському районі – це с. Судилків (5277 осіб). Є також на території області у Волочиському районі одне село Держинське, в якому не проживає жодна особа, його і відносять до групи населених пунктів - без населення.

Як видно із таблиці 2, за чисельністю постійного населення (станом на 5.12.2001р.) найбільшими є у Хмельницькій області групи малих ($727 \approx 51\%$), середніх ($396 \approx 28\%$) і великих ($137 \approx 10\%$) сіл (рис. 1).

Дуже важливою ознакою, за якою класифікують сільські населені пункти, є середня людність поселень. У Хмельницькій області вона коливається від 333 жителі у Білогірському районі до 697 жителів у Хмельницькому районі (табл. 2). Середній показник по області становить 497 жителів. До районів із невеликою середньою людністю поселень, крім Білогірського, можна також віднести Деражнянський, Ізяславський, Летичівський, Старокостянтинівський, Красилівський. А до районів із високою середньою людністю поселень, окрім Хмельницького, можна віднести Віньковецький, Дунаєвецький, Кам'янець-

Подільський, Чемеровецький, Новоушицький, Шепетівський, Городоцький. До районів із середнім показником середньої людності поселень можна віднести Волочиський, Полонський, Славутський, Старосинявський, Теофіпольський, Ярмолинецький.

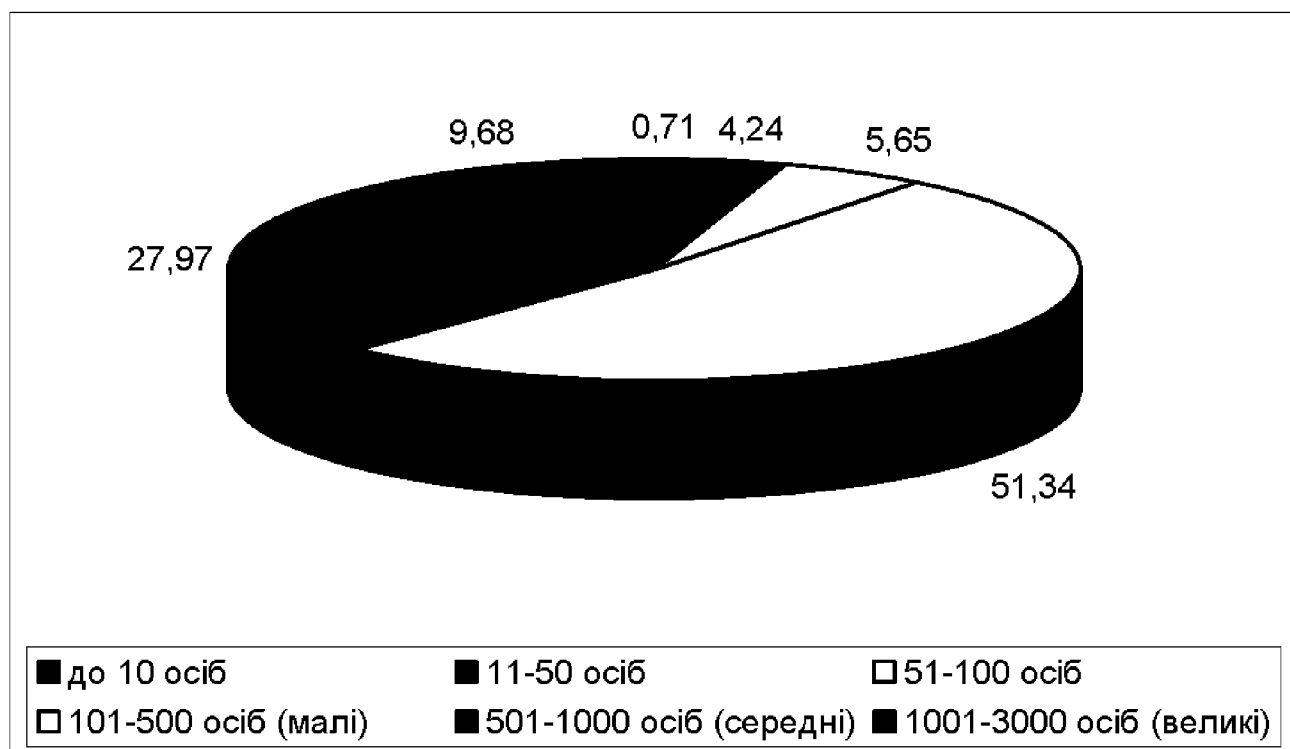

Рис. 1. Групування сіл Хмельницької області за чисельністю постійного населення (станом на 5.12.2001 р., у %)

Поселення із різною людністю формуватимуть територіальні громади, ядрами яких будуть більші за людністю поселення. поєднання поселень і зв'язки між ними є важливим об'єктом дослідження сучасних географів. Особливо необхідною для сучасної типізації поселень є їх функціональна структура. Залежно від людності формуватимуться нові типи поселень з різними функціями, вони стануть основою для формування системи розселення різних таксономічних рангів.

Література:

1. Заставецкий Б.И. Областная система расселения: сущность, особенности формирования, структура и функционирование. // Вопросы расселения и использования трудового потенциала в Юго-Западном экономическом районе – Ленинград: ГО СССР – 1991.
2. Заставецкий Б.И. Розселення населення // Соціально-економічна географія України. – Львів: Світ, 2000.
3. Заставецька О.В. Б.І. Заставецький, Д.В. Ткач. Географія населення України. – Тернопіль, 2003. – 150 с.
4. Заставний Ф.Д. Населення України. - Львів: МП „Край”, 1993. – 224 с.
5. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Дітчук І.Л. Географія Хмельницької області. Навчальний посібник для учнів 8 – 9 класів – Тернопіль, 1995. – 96 с.
6. Ковалев С.А. Сельское расселение (Географическое исследование). / Под редакцией Ю.Г. Саушкина. – Издательство Московского университета., 1963.
7. Матеріали громадських обговорень проекту Закону України "Про територіальний устрій України" – Київ, 2005 – 54 с.
8. Проект Закону України "Про територіальний устрій України", 2005 – 21 с.
9. Хмельницьке обласне управління статистики. Статистичний збірник основних показників соціально-економічного розвитку Хмельницької області за 2000 рік. / За ред. В.В. Скальського - Хмельницький, 2000 р.
10. Хмельницьке обласне управління статистики. Статистичний збірник основних показників соціально-економічного розвитку Хмельницької області за 2000 рік. / За ред. В.В.

Скальського – Хмельницький, 2003 р.

11. Хмельницьке обласне управління статистики. Чисельність та склад населення Хмельницької області (за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Статистичний збірник / За ред. В.В. Скальського – Хмельницький, 2003 р. – 38 с.
12. Хмельницьке обласне управління статистики. Чисельність наявного та постійного населення сільських населених пунктів Хмельницької області (за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Статистичний збірник / За ред. В.В. Скальського – Хмельницький, 2003 р. – 69 с.

Summary:

POPULATION TYPOLOGY OF RURAL SETTLEMENTS IN KHMELNYTSKYI REGION.

In the article the principles of typology of rural settlements are analyzed. Main features of population grouping of rural settlements in Khmelnytskyi Region are characterized. Groups of rural settlements of the region are investigated according to the population principle.

УДК: 911.3:314.7 (477.43)

Наталя КРИВИЦЬКА

ГЕОГРАФІЯ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ

Показники міграцій населення є одним із критеріїв рівня соціально-економічного розвитку держави. У порівнянні з рештою демографічних процесів міграції населення найефективніший індикатор на зміни в будь-якій сфері, а отже достатньо вивчити дані щодо активності, напрямків та причин міграційних потоків, щоб склалась загальна картина стану справ в державі. Тому міграційні процеси завжди були у центрі уваги керівних органів світового співтовариства.

В наш час, коли інтеграція до Європейського співтовариства є одним із п'яти напрямків політики нового уряду нашої держави, слід звернути особливу увагу на перебіг міграційних процесів (в першу чергу зовнішньодержавних), щоб забезпечити позитивний імідж України та її громадян у світі та Європі, зокрема.

Найпоказовішими щодо активності міграцій населення є прикордонні регіони та столиці держави і АР Крим. Ми ж спробуємо дослідити особливості даного процесу на території Хмельницької області (центральної частини Подільського суспільно-географічного району), регіону дещо віддаленого від державних кордонів, із середніми по країні демографічними показниками, вигідним географічним положенням (що зумовлює транзитність території) тощо.

Серед сучасних суспільно-географічних досліджень досить часто зустрічаються праці щодо вивчення характеристик та особливостей перебігу міграційних процесів. Особлива увага науковців приділяється проблемам міграційної ситуації в державі та шляхам їх вирішення, що викладено в публікаціях О.Позняка [6], І.Гнибіденка [1], В.Джамана [2; 3], О.Хомри [8] та інших.

У даному дослідженні було поставлено за мету провести аналіз показників міграційної активності населення регіону, розкрити чинники міграційної активності населення та запропонувати шляхи вирішення проблем, що виникають із міграційними переміщеннями в області.

У зв'язку з трансформацією соціально-економічних та політичних відносин в державі, склад і спрямованість міграційних потоків зазнали істотних змін та набули нового значення. З 1991 по 1993 роки у Хмельницькій області було зафіксовано міграційний приріст населення. Найбільшого значення він досяг у 1992 році коли було перекрыте природне скорочення й чисельність населення області збільшилась на 5,8 тисяч осіб. У подальшому